

A tanulmány a „Sorsok Háza – Európai oktatási Központ” szakmai tartalmáért felelős Közép és Kelet-Európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány megbízásából készült

Kovács Mónika

Holokausztoktatás Magyarországon: javaslatok az új kiállítás szempontjaira

Az új múzeum/emlékhely létrehozásakor azt kell meghatározni, hogy mire kívánja helyezni a hangsúlyt, milyen kontextusban szeretne kapcsolódni a holokauszthoz: a holokauszt történetét szeretné bemutatni, a holokauszt emlékhelye kíván lenni, vagy a holokausztoktatás intézményévé akar válni. A holokauszt oktatására és emlékezetének megőrzésére sok intézménye jött létre szerte a világban¹, nagyrészt Európában². Ezen intézmények fókuszja függ attól, hogy mikor jött létre az adott intézmény: a régebbi intézmények és kiállítások inkább a holokauszt történetére koncentrálnak, míg az újabbak a holokausztot az emberi jogok és a népiirtások megelőzésének kontextusában mutatják be. Illetve, hogy maga a helyszín kapcsolódik-e specifikusan a holokauszthoz – pl. Wannsee³, Drancy⁴, Westerbork⁵, a berlini Topography of Terror⁶, Auschwitz⁷ vagy Terezin⁸ – vagy éppen azért van jelentőségük, mert egy adott főváros központi helyén emlékeznek és emlékeztetnek a holokauszt európai és helyi történetére, ilyen pl. az első európai holokauszt múzeum Párizsban⁹, az USHM¹⁰ Washingtonban vagy berlini holokauszt emlékmű¹¹ mellett létrehozott kiállítás.

Budapesten 2004-ben megnyitott HDKE bár aránylag fiatal intézmény, inkább a „klasszikus fővárosi” megközelítések sorába tartozik: a magyar holokauszt történetét mutatja be egy olyan helyszínen, aminek önmagában nincs kiemelkedő holokauszt-történeti vonatkozása. Bár sajnálatos módon a HDKE az elmúlt tíz évben nem lett a hazai holokausztoktatás központja, és különösen az elmúlt pár évben nemzetközi szereplése is siralmas, magát az állandó kiállítást a nemzetközi szakma nagy elismeréssel tartja számon. Egy ugyanebben a városban létrejövő új intézmény esetében nincs szükség sem a HDKE kiállítás megkettőzésére, sem egy azonos céllal létrejövő alternatív kiállításra. A két intézmény célcsoportja sem tér el, hiszen minden holokauszttal foglalkozó intézmény elsődleges célcsoportja az iskolás korosztály, a HDKE is elsősorban ezt a korosztályt célozza (bár nem különösebben sikeresen). Bár a

¹ Ezek listáját lásd az IHRA által létrehozott web-oldalon: <http://www.memorial-museums.net/WebObjects/ITF.woa/1/wo/HaANt2ZaeClr2qeBRrs19g/5.5>

² A jeruzsálemi Yad Vashem óriási szakmai tekintéllyel bíró intézményként az egyik legfontosabb szereplője a holokausztoktatásnak szerte a világon, de az izraeli nézőpont specialitása és maga az intézmény mérete és szerepe miatti egyedülállósága nyilvánvaló. <http://www.yadvashem.org/>

³ <http://www.ghwk.de/>

⁴ <http://www.memorialdelashoah.org/index.php/en/the-memorial-in-drancy>

⁵ www.kampwesterbork.nl

⁶ <http://www.topographie.de>

⁷ <http://en.auschwitz.org>

⁸ <http://www.pamatnik-terezin.cz>

⁹ <http://www.memorialdelashoah.org>

¹⁰ <http://www.ushmm.org/>

¹¹ <http://www.stiftung-denkmal.de/>

HDKE állandó kiállításának vannak gyenge pontjai pedagógiai szempontból, azt mégsem lehet mondani, hogy iskolások számára ne lenne ajánlott a kiállítás megtekintése, bár a sokkoló képek és filmek miatt csak középiskolás kortól. Éppen ezért egy új profilú intézmény létrehozásának van csak értelme.

Az újonnan létrehozandó intézmény óriási lehetőség arra, hogy létrejöjjön a holokausztoktatás, az emberi jogi oktatás, a demokrácia oktatás és az előítélet-mentesség oktatás országos központja. Olyan kiállításra és olyan intézményre van szükség, amely az emberi jogok kontextusába helyezi a holokausztot, és amely úgy képes bemutatni a holokauszthoz vezető politikai folyamatokat és egyéni döntéseket, hogy az iskolás gyerekek megértsék, hogy milyen fontos az emberi jogok és a demokrácia védelme, ha komolyan vesszük - a politikusok által oly sokszor hangoztatott - „soha többé” fogadalmát.

Európában talán a leglátogatottabb holokauszthoz kapcsolódó intézmény – az auschwitz-i emlékhelyen kívül – az amszterdami Anne Frank Ház¹² jó példa egy ilyen szemlélettel létrehozott holokausztoktatási intézményre¹³: bár a kiállítás autentikus helyen jött létre – tényleg abban a házban bujkált Anne Frank és családja - az utolsó teremben a jelen emberi jogi dilemmáival szembesítik a látogatót, akik egy szavazógép segítségével dönthetnek is a bemutatott dilemmákkal kapcsolatban, expliciten összekötve Anne történetét az emberi jogok védelmének fontosságával. A naplóhoz kapcsolódva Anne Frank történetéből is elsősorban a holokauszthoz vezető utat mutatja be a kiállítás, nem részletezi a népi történetét (a napló megszakad, amikor a családot letartóztatják). Az intézmény projektjei jóval túlmennek a holokauszt történetének bemutatásán (ilyen például az EBESZ-Emberi Jogok Irodája által támogatott antiszemitizmusról szóló oktatási projekt¹⁴) vagy egyáltalán nem is a holokausztról szólnak (például a „Free to choose” projekt¹⁵).

Amikor a holokausztoktatás magyarországi lehetőségeiről gondolkodunk, figyelembe kell venni azt is, hogy Budapesten nincs olyan múzeum, amely 21. századi színvonalon mutatná be az európai és magyar zsidóság történetét és kultúráját, amely megjelenítené a mai magyar zsidó kultúra és identitás sokszínűségét. A Dohány utcai zsinagóga mellett működő elsősorban kegytárgyakat bemutató kopottas kiállítás nem is említhető egy napon olyan korszerű és átfogó kiállításokkal, mint pl. a berlini zsidó múzeum hatalmas állandó kiállítása¹⁶ - amely mellett gyakran provokatív és izgalmas időszakos kiállítások is vonzzák a látogatókat¹⁷ -, vagy Varsóban nemrég elindított a lengyel zsidóság ezer éves történetét bemutatni kívánó lenyűgöző projekt¹⁸.

Berlinben azt ismerték fel, hogy a holokauszt történetével foglalkozó kiállítások mellett szükség van a zsidóság történetének szentelt külön múzeumra is, hiszen a holokausztoktatás fókuszába elsősorban az elkövetőket, a be nem avatkozókat és az embermentőket kell

¹² <http://www.annefrank.org/>

¹³ lásd FRA Human rights education ..., 21-22.old.

¹⁴ http://www.emlekezem.hu/oktatasi_anyagok/elotelet-mentesseg_oktatasa/

¹⁵ <http://www.annefrank.org/en/Museum/Exhibitions/Free2choose/>

¹⁶ <http://www.jmberlin.de/>

¹⁷ http://index.hu/kultur/2013/05/25/az_igazsag_a_zsidosagrol/

¹⁸ <http://www.jewishmuseum.org.pl>

állítania, ahogy Adorno fogalmaz: „az okok az üldözökben keresendők, nem az áldozatokban, akiket a legnyomorúságosabb ürügyekkel gyilkoltak meg”¹⁹. Mindazonáltal oktatási szempontból mindenképpen reflektálni kell arra a problémára, hogy ilyen témájú színvonalas budapesti kiállítás híján hogyan mutatható be úgy a holokauszt, hogy a gyerekek ne a zsidó=holokausztáldozat „üzenetet” vigyék magukkal a zsidóságról, annak minden veszélyével együtt (pl. az áldozat hibáztatása²⁰ vagy a holokauszt miatt érzett büntudatból fakadó ellenszenv - a másodlagos antiszemitizmus - kialakulása).

A holokausztoktatás és kollektív emlékezet

Az iskolai történelemoktatást az analitikus történelemtudomány és a kollektív emlékezet közé helyezhetjük el²¹. Az analitikus történelemtudomány céljával és funkciójával kapcsolatban aránylag egyszerű a dolgunk: fel kell tárnia minél részletesebben, a lehető legtöbb szempontból, a lehető legpontosabban és legobjektívebben a történelmi eseményt, szereplőinek motivációit és cselekedeteit. Az analitikus történelmi kutatásnak elvileg minden történelmi esemény tárgyává válhat, valójában minél jelentősebb egy történelmi esemény következményeiben, annál nagyobb valószínűséggel kutatják. Ugyanakkor a történelmi kutatás önmagában nem jelenti a holokauszt társadalmi „feldolgozását”. A holokauszt–szakértők kis körén kívül nem sokan olvassák a történelmi szakmunkák idevonatkozó fejezeteit. Társadalmi „feldolgozásról” akkor beszélhetnénk, ha a holokauszt részévé válna a kollektív emlékezetnek.

A kollektív emlékezet célja sokszor éppen ellentétes az analitikus történelemtudományéval: egy szempontból – a (nemzeti) csoportból – leegyszerűsített és elfogult történelemképet nyújt, amelynek funkciója elsősorban nem a megismerés, hanem a pozitív csoportidentitás kialakítása. Jellemző a kollektív emlékezetre, hogy azok a történelmi események kerülnek a középpontjába, amelyekben a nemzeti csoport „jól szerepelt”; a jelen szempontjából elhibázottnak vagy egyenesen bűnösnek tartott cselekedetek „elfelejtődnek” vagy be sem kerülnek az emlékek közé. A kollektív emlékek kialakításának legfontosabb motívuma a csoport identitásának fenntartása. Az pedig szociálpszichológiai közhely, hogy a csoportok – éppúgy, mint az egyének – a pozitív identitás fenntartására motiváltak.

Míg a kollektív emlékezettel kapcsolatban a kutatók általában az emlékezet kontinuitását hangsúlyozzák, addig a holokausztra való kollektív emlékezés a nem–áldozat csoportok részéről csak akkor lehetséges, ha radikálisan hangsúlyozódik a diszkontinuitás. Diszkontinuitás magával a csoporttal – ez történik akkor, amikor az elkövetők és be nem avatkozók leszármazottai az áldozatokkal vállalnak közösséget és azonosságot – vagy a csoport hagyományával és történelmével – ennek lehejtünk tanúi a hatvanas–hetvenes években, amikor a politikai színtérre betörő „diákok”, a háború után születettek generációja látványosan szakított az előző generáció értékrendjével; e szakítás egyik legfontosabb érve éppen a világrendnek a holokausztba torkolló csődje volt²². Ugyanakkor még ebben az esetben sem a bűnök elkövetése válik a kollektív emlékezet részévé, hanem az áldozatok története a velük való azonosulás révén. Ilyen értelemben a későbbi generációk „szabadon”

¹⁹ Adorno, 30.old.

²⁰ „Naivitásra vall azt hinni, hogy ha elmondjuk és megmutatjuk, milyen sokat szenvedtek a holokauszt áldozatai, akkor a gyerekek jobban fogják szeretni őket. Ennek inkább az ellenkezője igaz. Az emberek nem szeretik az áldozatokat, és a gyerekek sem kivételek ez alól. A pszichológusok ezt a jelenséget az áldozat hibáztatásának nevezik.” Abram, 158.old.

²¹ Novick That nobel ..., 70.old.

²² van Vree Auschwitz ...

választhatnak a számukra felvállalható múltak között, az elkövetők és be nem avatkozók története helyett választhatják akár az áldozatok identitását is.

A holokausztoktatás elsődleges funkciója kompenzálni azt, hogy a kollektív emlékezet csak az áldozatok történetét képes befogadni. Az USA-ban és Nyugat-Európában a nyolcvanas években a holokauszt azzal a céllal került be az iskolai oktatásba, hogy annak negatív példáját a demokrácia értékeinek átadására „használják fel”. Ilyen értelemben a holokausztoktatás sem tekinthető az analitikus történettudomány térhódításának az iskolákban, hiszen ha az lenne, akkor nem lehetne célja vagy tanulsága. Ugyanakkor gyakran nem fér bele a hagyományos, a hivatalos kollektív emlékezetet képviselő – nemzeti – történelemoktatásba sem, hiszen éppen a diszkontinuitás megalapozása a célja, azaz a holokauszt utáni értékrend átadása.

A holokausztról való oktatás Magyarországon

A holokausztról való oktatás alatt általában a történelemoktatás keretében történő vagy a történelemoktatást kiegészítő ismeretátadást értjük: politika- és eseménytörténetet, elsősorban annak feltárását milyen ideológia és politikai folyamatok (pl. politikai antiszemitizmus, jogfosztó törvénykezés) és politikai döntések vezettek a népiirtáshoz, a politikai szereplőket milyen felelősség terheli ezekért, és mi lett politikájuk társadalmi következménye (pl. az egyes társadalmi csoportok számára milyen előnyökkel járt a zsidó állampolgárok jogfosztása). A magyar oktatásban jellemző módon igen rövid idő van erre a témára a tanmenetben (rövid említés először 8. osztályban történik, majd a közoktatás utolsó évében, amikor már nincs idő egyetlen téma elmélyítésére sem), a hétköznapi emberek tapasztalatát és döntéseit nem nagyon jut idő elemezni, az áldozatok személyisége sem jelenik meg olyan formában, hogy lehetőség lenne empátia megtapasztalására. A HDKE állandó kiállítása kiegészítheti, elmélyítheti az adott korszak megismerését, azonban fókuszában elsősorban a politikátörténet áll, a „hétköznapi” emberek viselkedéséről és a döntéseiről való gondolkodásra nem nagyon ad alkalmat.

Természetesen egyes tanárok dönthetnek úgy, hogy több időt szentelnek ennek a témának, de ez elsősorban az ő motivációjuktól függ, csak kevés olyan iskola van, amely prioritásnak tekinti a holokausztról való oktatást²³. Néhány emléknapi kiadványon, és évi 20-25 tanár Yad Vashembe utaztatásán kívül az oktatásért felelős minisztérium nem sokat tesz és tett azért, hogy a közoktatásba a korábbinál nagyobb súllyal és nemzetközi standard-eknek megfelelő módszerekkel szerepeljen a téma, a tanárok továbbképzése ezen a területen elsősorban az NGO-kra maradt. A központosított magyar oktatási rendszerben a minisztérium érdektelensége önmagában is (negatív) üzenet az iskolák és tanáraik számára.

Holokausztemlékezet az iskolában

Bár a holokausztemlékezet intézményesülni látszik az elmúlt 15 évben, az, hogy mi történik az iskolai emléknapon az egyes iskolákban és osztályokban, nagyban függ az adott iskolától és gyakran az osztályfőnöktől (ha nincs központi rendezvény az iskolában). Vannak iskolák, ahol egyperces néma felállást rendelnek el (valószínűleg úgy, hogy a gyerekek azt se tudják, miről van szó), máshol megnéznak egy holokauszttal kapcsolatos filmet vagy versmondásos

²³ A Shoah Alapítvány nemrég kezdte el a partner iskolák hálózatának kiépítését, de egyelőre még csak néhány iskola vesz ebben részt.

„hagyományos” iskolai megemlékezést tartanak, és vannak példák arra is, hogy komoly kiállításokkal és projektekkal készülnek a gyerekek az emléknappra. Az emléknappal kapcsolatos információk anekdotikusak, nem készült felmérés azzal kapcsolatban, hogy mi folyik az iskolákban a 2000 óta bevezetett különböző emléknapokon.

Egyetemistákkal – akik az emléknap bevezetése után jártak középiskolába - való beszélgetések alapján az megállapítható, hogy az emléknap bevezetése nem hozott áttörést: hallgatóim többsége nagyon keveset hallott a holokausztról és nem is érezte személyesen relevánsnak ezt a témát. Természetesen ebből csak óvatosan lehet általánosítani, de úgy tűnik, hogy sok iskola inkább elszabotálja az emléknapot, mert – felkészítés hiányában – a tanárok nem tudnak mit kezdeni ezzel a témával. Sok jó szándékú tanár pedig még a saját „antifasiszta” oktatási emlékeire alapozva úgy képzei el a hatékony oktatást a holokausztról, hogy a minél sokkolóbb képek és tapasztalatok „önmagukért” beszélnek – pl. úgy viszik el a gyerekeket az auschwitzi emlékhelyre, hogy szinte semmi felkészítés nem történik előtte, és utána sem kapnak segítséget a látottak feldolgozásához -, sosem hallottak a holokausztoktatás pedagógiájáról és így több kárt okoznak, mintha nem csinálnának semmit.

Holokausztoktatás

A holokausztoktatás meghonosítására elsősorban ngo-k tettek kísérletet az elmúlt tizenöt évben, gyakran külföldi példákat „importálva”, bár időre-időre a HDKE-re is hatottak ilyen megközelítések (így vették át például a kortárs-vezetés módszerét annak idején az Anne Frank Háztól). A holokausztoktatást a holokausztról való oktatástól az különbözteti meg, hogy a holokausztban érintett teljes társadalmat vizsgálja: egyes embereket, mind az áldozatokat, mind a többségi társadalom tagjai közül. Nem csak a politikusok, hanem a hétköznapi emberek döntéseit is vizsgálja, az elkövetőket és az elkövetők támogatóit éppúgy, mint a be nem avatkozókat és az embermentőket. Célja nem egyszerűen az „ismeretátadás”, hanem társadalomkritikai szemléletmód kialakítása: arra igyekszik ösztönözni a diákokat, hogy a holokauszt társadalmának vizsgálatának szempontjait saját hétköznapijaikban is alkalmazzák, legyenek figyelmesek a kirekesztő és antidemokratikus ideológiákra és viselkedésekre, hogy a passzivitást elutasítva álljanak ki saját és mások emberi jogai és a demokrácia mellett²⁴.

Elsőként a '90-es évek végén történt kísérlet²⁵ a „Facing history and ourselves. The Holocaust and human behavior” című amerikai tananyag meghonosítására, amely az egyik legnépszerűbb holokausztoktatási program az USA-ban²⁶. Fókuszában a holokauszt társadalmának különböző szereplői állnak – elkövetők, be nem avatkozók, embermentők -, háttere Hannah Arendt politikai filozófiája, és a holokauszt történetét egyértelműen az emberi jogok és az aktív állampolgárság kontextusában vizsgálja. A kezdeti sikerek után – a szöveggyűjtemény magyar változatának megjelentetése, akkreditált tanárképzések indítása – nem sikerült szélesebb körben bevezetni ezt a tananyagot. Ennek egyik oka az volt, hogy nem sikerült a tanárok elég nagy körét elérni ahhoz, hogy ki tudják tágítani az iskolai kereteket a

²⁴ lásd Kovács Holokausztoktatás ...

²⁵ Ezt a programot a Hannah Arendt Egyesület hozta be Magyarországra elsősorban a Soros Alapítvány támogatásával.

²⁶ <http://www.facing.org/>

program befogadására. 1-2 a holokausztra szánt történelemóra keretében ez a tananyag nem valósítható meg, Amerikában is inkább tanórán kívüli keretekben foglalkoznak vele.

A „Facing history and ourselves” tananyagon kívül három külföldi kezdeményezés indult még el Magyarországon. Az első az utazó Anne Frank kiállítás volt, amely helybe viszi pár hétre nem csak az amszterdami Anne Frank Ház kiállításának mobil változatát, hanem az általuk kifejlesztett kortársvezetési módszert is, bevonva a helyi gyerekeket az oktatási folyamatba. A másik a Centropa Alapítvány²⁷ oktatási projektje, amelynek helyi képviselői nem csak felbecsülhetetlen értékű családtörténeti anyagot gyűjtöttek magyarországi túlélőkkel készített interjúikban, de ezekből oktatási anyagokat is közzétettek és tanár-továbbképzéseket is tartottak. Ez a program könnyen illeszthető a hagyományos – történeti – megközelítésbe, hiszen elsősorban az áldozatok szempontjából tárja fel a múlt emlékeit. A HDKE-ben is bemutattak az anyagból egy részt időszaki kiállításként. A harmadik projekt a Shoah Alapítvány magyarországi tevékenysége, amely a Centropa-hoz hasonlóan túlélők visszaemlékezését használja kiindulópontként, de tananyagaik az áldozatok egyéni történeteinek továbbadásán túl az emberi jogok és aktív állampolgárság előmozdítását célozzák.

Természetesen ezek mellett a nagy projektek mellett számtalan más projekt jött létre az elmúlt 10-15 évben a holokauszt áldozatairól való megemlékezés, helyi holokauszt történetének feltárása és részben oktatási célból. Ezek egy része – például a holokauszt során elpusztított pápai zsidóságról szóló „Elfeledett szomszédaink” című kiállítás²⁸ – olyan magas színvonalúak voltak, hogy más városoknak is példaként szolgálhatnak, míg mások szakmailag igen csak megkérdőjelezhetőek (pl. az úgy nevezett vagonkiállítás projekt).

Miért van szükség ma a holokausztoktatásra Magyarországon?

A legutóbb nyilvánosságra hozott ifjúságotkutató vizsgálatok szerint²⁹ a magyar fiatalok konformok, passzívak, a demokráciát nem érzik magukénak, a demokratikus intézményrendszer működését pedig nem ismerik és nem értik. Csak 40%-uk tartja a demokráciát a legjobb politikai rendszernek, erős nosztalgiát táplálnak a Kádár-rendszer iránt (amelyben nem éltek). A politikával egyáltalán foglalkozók jelentős része a Jobbikkal szimpatizál, egy olyan párttal, amely nem egyszerűen ellenzéki, hanem antidemokratikus, rasszista, antiszemita és homofób, és világnézete nem terjed túl az összeesküvés elméletek logikáján. Azon túl tehát, hogy kötelességünk átadni a magyar holokauszt történetét a következő generációknak számos más aggodalomra okot adó jelenség is tapasztalható a fiatalok körében, amelyre a szocializációs szereplők – iskola, család, egyéb közösségek – nem adnak olyan az emberi jogok és a demokrácia iránt elkötelezett válaszokat, amelyeket a fiatalok maguk találhatnak meg a holokauszt tanulmányozása során. Ha ez az értékrend nem

²⁷ <http://www.centropa.hu/>

²⁸ <http://veol.hu/hirek/csaladok-sorsok-tortenetek-a-papai-zsidosag-ket-evszazadabol-1293118>

²⁹ Political Capital, 4-5.old.

jelenik meg az oktatásban³⁰, akkor könnyen kialakulhat az a történelemből ismert helyzet, hogy akár demokratikus úton is elveszhet a nehezen kivívott demokrácia.

A holokausztoktatás meghatározása

A holokausztoktatás, mint pedagógia gyakorlat az 1980-as években terjedt el a nyugati demokráciákban, és bár számos országban találhatunk rá jó példákat, nyilvánvaló, hogy minden országnak meg kell találnia a maga számára releváns megközelítést, amelynek legfontosabb meghatározója az adott ország holokauszttal kapcsolatos története mellett az adott társadalmi kontextus: miért és mit akarunk a holokauszt kapcsán „itt és most” a diákoknak megtanítani? A holokauszt megközelítésének szempontjai egészen mások Németországban vagy Hollandiában, mint Izraelben vagy Angliában, az Egyesült Államokban vagy éppen Svédországban. Egy-egy tananyag vagy kiállítás nem csak a holokauszt percepciójának dokumentuma, hanem annak is, hogyan értelmezte a holokausztból levonható „tanulságokat” az adott társadalom³¹.

A holokausztoktatás legnagyobb intézményei, valamint a nemzetközi szakmai kooperáció céljából létrehozott IHRA³² kialakították nem csak a holokausztoktatás modelljeit, hanem szakmai standard-eit is, amelyeket az új kiállítás és az ehhez kapcsolódó oktatási programok kidolgozásakor érdemes figyelembe venni, hiszen ezek több évtizedes tapasztalatokon alapulnak. Az elmúlt években olyan jelentős nemzetközi szervezetek, mint az ENSZ³³, a UNESCO³⁴, az EBESZ-Emberi Jogok Irodája³⁵, az FRA³⁶, az Európa Tanács³⁷ is bekapcsolódtak ebbe a tevékenységbe, számos nemzetközi szakértői csoport által kidolgozott útmutató foglalkozik a holokausztoktatással. Sok mindent értenek ez alatt a fogalom alatt, nincs is egyetlen elfogadott definíció a területe meghatározására³⁸, de a jó gyakorlat kritériumai elég világosan meghatározottak az útmutatók tanácsaiból. A holokausztemlékezet, a holokausztoktatás és a holokausztról való oktatás éles elkülönítésére természetesen nincs

³⁰ Az FRA 2010-ben publikált felmérése szerint az emberi jogok oktatására általában kevés figyelmet fordítanak az EU-ban és a tanárok is kevés ismerettel rendelkeznek az emberi jogokról: lásd FRA Human rights education ..., 9.old.

³¹ lásd Rosenfeld elemzését Anne Frank „üzenetének” nagyon különböző percepciójáról színházi megjelenítések kapcsán

³² International Holocaust Remembrance Alliance korábbi elnevezése Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research (ITF) svéd kezdeményezésre jött létre az 1990-es évek végén a holokauszttal, emlékezéssel és kutatással kapcsolatos nemzetközi kooperáció előmozdítására. 2000 januárjában megrendezett nemzetközi fórumon került sor az ún. Stockholm Declaration aláírására a jelenlevő 46 ország kormányainak részéről. <http://www.holocaustremembrance.com/hu/about-us-stockholm-declaration/stockholmi-nemzetk%C3%B6zi-holokauszt-f%C3%B3rum-nyilatkozata> Magyarország 2002 óta teljes jogú tagja a szervezetnek.

³³ <http://www.un.org/en/holocaustremembrance/>

³⁴ <http://www.unesco.org/new/en/education/themes/leading-the-international-agenda/human-rights-education/holocaust-remembrance>

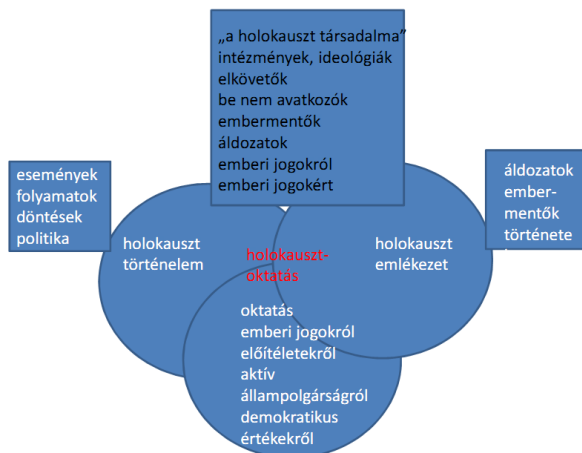
³⁵ <http://www.osce.org/odihr/antisemitism>

³⁶ <http://fra.europa.eu/en/project/2006/holocaust-and-human-rights-education>

³⁷ <http://hub.coe.int/27-january-holocaust-remembrance-day>

³⁸ „A holokausztoktatás terminusát nem mindenki fogadja el, és nincs általános elfogadott definíciója. Az FRA ennek a kutatásnak a céljaira a következő definíciót használta: [...] oktatás, melynek fókuszában a zsidóknak a nemzeti szocialista rendszer általi kirekesztése, üldöztetése és meggyilkolása áll, de amely foglalkozik a náci rezsim más áldozataival is, egyrészt, hogy még jobban megértse milyen kontextusban történt a holokauszt, másrészt, hogy elismerje és megőrizze a náci rendszer nem-zsidó áldozatainak emlékét.” FRA uo. 11.old.

szükség (lásd 1. Ábra). Hogyan lehetne a holokausztról megemlékezni például, ha nincsenek meg a történeti ismeretek az eseményről? Mégis sok félreértésre adhat okot az, ha nem világos, hogy mennyiben más ezeknek a megközelítéseknek a fókusza és szándéka, illetve hogy milyen standard-ek szerint értékelhetőek a különböző megközelítések és hogyan kapcsolódnak ezek az előítélet-mentesség oktatásához, az antiszemitizmusról való oktatáshoz, az emberi jogokról szóló oktatáshoz vagy a demokrácia oktatásához.

1.Ábra: Holokausztról való oktatás, emberi jogok oktatása, holokauszt-emlékezet és holokausztoktatás

A holokausztoktatási programok jelentős részének közös fókusza a holokauszt összekapcsolása az emberi jogokkal. A holokauszt történetének és tanulságainak összekapcsolása az emberi jogokról való oktatással nem csak azért evidens, mert az emberi jogok nemzetközi egyezményeinek és azok betartását szankcionáló intézmények hiányának nyilvánvalóan szerepe volt abban, hogy egyáltalán bekövetkezhetett a népirtás, hanem azért is, mert éppen a holokauszt okozta sokk volt az, amely döntő lökést adott a nemzetközi egyezmények és intézmények létrejöttének. Sok holokausztoktatási tananyag, illetve kiállítás emeli ki ezt a kapcsolódási pontot³⁹, amikor az emberi jogokról és az emberi jogokért való tanítást nevezi meg a holokausztról való oktatás elsődleges céljaként⁴⁰.

A UNESCO idén kiadott „Miért tanítsunk a holokausztról” című kiadványában például így fogalmaznak a szerzők: „a UNESCO azért tartja fontosnak a holokausztról való tanulást, hogy jobban megértsük az okait az európai népirtásnak; valamint a nemzetköz jognak és a nemzetközi intézményeknek ezt követő átalakulását, amelynek célja további népirtások megelőzése illetve megbüntetése; és hogy a tömeggyilkosságok más példáival való körültekintő összevetése révén megelőzzük a jövőbeni népirtásokat és tömeggyilkosságokat.”⁴¹ „[A holokauszt] történetének tanulmányozása révén érzékenyebbé válunk a népirtás veszélyének felismerésére saját világunkban, és világosabban láthatjuk az

³⁹ FRA Excursion to the past ..., 12.old.

⁴⁰ uo. 13.old.

⁴¹ UNESCO, 3.old.

egyéni jogok és az egyetemes értékek fontosságát.”⁴² Hasonlóképpen az FRA is az emberi jogok tanításának előmozdítását reméli a holokausztoktatástól: „az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége tiszteletben tartja a holokauszt tanulságait és úgy szeretné átadni ezeket a tanulságokat az emberi jogok kontextusába ágyazva a következő generációknak, hogy megtanulják az emberi jogok, a sokféleség és a kisebbségek védelmének fontosságát”⁴³.

Az emberi jogi oktatás kiindulópontja az egyéni felelősség hangsúlyozása az emberi jogok védelmében. Azt feltételezzük, hogy a népirtás okait azért érdemes elemeznünk, mert a népirtásokat emberi döntések hozzák létre („man-made catastrophes”), tehát megelőzésük is emberi döntésektől függnek.⁴⁴ „A neveléssel szemben az az elsődleges követelmény, hogy Auschwitz ne történhessen meg még egyszer. (...) Ehhez szociológiává kellene változnia, tehát a társadalmi erők azon játékát kellene tanulmányoznia, mely a politikai formák felszíne mögött található”⁴⁵ írja Adorno. Az emberi jogok azok a legmagasabb rendű és univerzális értékek, amelyek minden partikulárisan elfogadott értékrendnél előbbre valóbbak. Azokban az esetekben, amikor az adott államhatalom valamilyen ideológia nevében megsérti ezeket az értékeket, akkor a non-konformitás és az ellenállás nem véték, hanem erkölcsi kötelesség. Népirtások esetében ez az erkölcsi kötelezettség elsősorban a nem-áldozat csoportok tagjaira vonatkozik, hiszen nekik van lehetőségük döntéseket hozni saját szerepüket illetően, az áldozatok szerepét az államhatalom és az ideológia előre meghatározza⁴⁶. Ez a felelősség pedig globális – így a „globális állampolgárság”-ra nevelés is összekapcsolódik a holokausztoktatással – hiszen népirtó államok gyakran éppen saját állampolgáraik ellen fordulnak, és ezekben az esetekben az emberi jogok védelme felülírja a nemzeti szuverenitás elvét is.⁴⁷

Az embermentők és ellenállók példájának megismertetése fontos része minden holokausztoktatási tananyagnak, de nem azért, hogy „kiegyensúlyozza” az adott ország holokauszttal kapcsolatos lelkiismereti „számláját”, hanem azért, mert az ő példáik megmutatják, hogy még a totalitárius rendszerekben is voltak olyanok, akik saját erkölcsi értékeiket tekintették iránytűnek, és ez bizonyítja azt is, hogy a nem-áldozat csoportok minden egyes tagjának volt döntési lehetősége⁴⁸. Ahogy Broder fogalmaz: „Minden zsidó, aki túlélte egy tábor, találkozott a maga Schindlerével, valakivel, aki a döntő pillanatban azt tette, amit kellett. (...) Magatartásukkal megcáfolták az abszolút parancskényszerről szóló mendemondákat. Egy ’rendes’, azaz ’árja’ németnél egy kissé más a helyzet. Nincs rá semmilyen oka, hogy hálás legyen Schindlernek, s ha csodálja is a bátorságáért, ezt a csodálatot elfedi egy másik érzés: az afölötti szégyen, hogy nem volt több Schindler, az ebből következő kérdés, vajon miért ragaszkodtak saját szülei és nagyszülei oly hevesen ahhoz, hogy semmit sem lehetett tenni ...”⁴⁹

⁴² uo. 6.old.

⁴³ FRA Excursion to the past ..., 2.old.

⁴⁴ UNESCO, 8.old.

⁴⁵ Adorno, 41.old.

⁴⁶ lásd Bauman, 210-210.old.

⁴⁷ UNSECO, 10.old.

⁴⁸ uo, 11.old.

⁴⁹ Broder, 1994. idézi Heyl, 50.old.

A holokausztoktatás célja elsősorban nem az, hogy szimpátiát ébresszen az áldozatok iránt – bár az áldozatok iránti empátia fontos motivációt ad a témában való elmélyüléshez -, hanem hogy önvizsgálatra késztesen általában az előítéletekkel és kirekesztő ideológiákkal kapcsolatban. Ahogy Robert Zajonc, a huszadik század egyik jelentős szociálpszichológusa megfogalmazta, „egyik állat sem öl elvek alapján”⁵⁰, „az emberi kollektív erőszakot erkölcsi elvek motiválják és igazolják”⁵¹. A holokausztoktatás célja a kritikai gondolkodásra nevelés, annak felismerésére, hogyan és miért jönnek létre azok a sztereotípiák, előítéletek és kirekesztő ideológiák, amelyek „a rendkívüli tömegmészárlások minden esetében egy erkölcsi parancs magasabb rendű céljával ruházzák fel a cselekedeteket”⁵². A holokausztoktatás tehát szociálpszichológiai oktatás is, mert azokat a társadalompszichológiai funkciókat elemzi, amelyeket az adott kirekesztő ideológia az adott korban betölt vagy betöltött a többség számára. A rasszizmust és az antiszemitizmust nem a náciok találták ki és nem is tűntek el a náciok vereségével, a holokausztoktatás feladata mind a kirekesztő ideológiák gyökereivel, mind mai megjelenési formáikkal és funkcióikkal szembesíteni a diákokat⁵³.

Bár mindenki egyet ért abban, hogy a holokausztoktatás révén fontos értékek közvetítésére nyílnak alkalmak, sok aggodalom is megfogalmazódik a leegyszerűsítésekkel⁵⁴, megalapozatlan analógiákkal és elsietett következtetésekkel kapcsolatban⁵⁵. A holokausztoktatás első lépése a holokauszt megismertetése, annak minden komplexitásával, európai és helyi történetével és az antiszemitizmus más előítéletektől megkülönböztető sajátosságaival. Csak utána lehet elkezdni a más eseményekkel és jelenségekkel való hasonlóságokról és különbségekről gondolkodni, amelyek szintén komplexek és bonyolult – egyéni és csoport - érzelmekkel terheltek. A holokauszt nem furkós bot, amelynek lengetésével el lehet tüntetni minden visszataszító jelenséget – rasszizmust, antiszemitizmust, xenofóbiát - saját társadalmunkból, hanem egy olyan történelmi esemény, amelynek tanulmányozása révén megérthetjük, hogy bizonyos történelmi körülmények között, hogyan alakult ki ezekből a jelenségekből népihiedelem, és hogy mi a szerepe a „hétköznapi embereknek” ezen események bekövetkeztében vagy éppen megakadályozásában.

Holokausztoktatás és holokauszt emlékkiállítások: nemzetközi standard-ek

Az IHRA oktatási munkacsoportja több éves egyeztetés után publikálta holokausztoktatási útmutatóit⁵⁶, amelyeket a holokausztoktatással foglalkozó szakemberek konszenzuálisan elfogadnak. Összhangban a korábban említett FRA és UNESCO kiadványokkal az IHRA útmutató is az emberi jogok oktatását, az aktív állampolgárságra nevelést és a népihiedelem megelőzést nevezi meg a holokausztoktatás legfontosabb céljaiként⁵⁷: „A holokauszt tanulmányozása során a diákok elgondolkodhatnak a hatalomról és a hatalommal való visszaélésekről, valamint az egyes emberek, szervezetek és nemzetek szerepének és

⁵⁰ Zajonc, 207.old.

⁵¹ uo. 214.old.

⁵² uo. 214.old.

⁵³ FRA Excursion to the past ...,22-25.old.

⁵⁴ Pettigrew Limited lessons ..., 53.old.

⁵⁵ Bunch-Canfield-Schöler The responsibility ...

⁵⁶ <http://www.holocaustremembrance.com/educate/teaching-guidelines>

⁵⁷ IHRA: Miért tanítsunk a holokausztról?

felelősségének kérdéséről azokban az esetekben, amikor semmibe veszik az emberi jogokat. Elősegítheti, hogy időben felismerjük a népirtás veszélyét saját korunkban. A holokauszt tanulmányozása segíti a diákokat, hogy felismerjék az előítélet, rasszizmus, antiszemitizmus és sztereotipizálás különböző megnyilvánulásait. Elősegíti a pluralista társadalomban jelenlevő különbözőségek tiszteletének kialakulását és érzékenyebbé tesz a kisebbségek problémái iránt. (...) A holokauszt alkalmat ad arra, hogy elgondolkodjunk azon, miért veszélyes passzívnak maradni akkor, amikor mások az elnyomás áldozataivá válnak. (...) A diákok ily módon megértik, hogy a demokráciában az egyes állampolgárok felelőssége felismerni a figyelmeztető jeleket, és a pillanatot, amikor cselekedni kell”.

A „Mit tanítsunk a holokausztról?” útmutató⁵⁸ kiemeli annak fontosságát, hogy a holokausztot az európai történelem kontextusában kell tanulmányozni, meg kell találni a megfelelő arányokat a helyi történelem és az európai történelem bemutatása között. Érdemes sok szempontból vizsgálni a népirtást, nem csak az áldozatok tapasztalatát bemutatni, hanem vizsgálni az elkövetők, a tettestársak, a be nem avatkozók és az embermentők viselkedésének mozgatórugóit. A holokausztoktatásnak széles körű ismereteket kell adni a népirtásról, meg kell őriznie az áldozatok emlékét és elő kell segítenie, „hogy a tanárok és diákok gondolkodjanak el azokról az erkölcsi és filozófiai problémákról, amelyeket a holokauszttal való szembesülés felvet és azon, hogy ezek a kérdések, hogyan válaszolhatóak meg a jelen körülményei között”.

A „Hogyan tanítsunk a holokausztról az iskolában” útmutató⁵⁹ tartalmazza a sok éves gyakorlat alapján összegzett javallatokat és ellen-javallatokat a holokausztoktatással kapcsolatban. Ezek közül most csak azokat emeljük ki, amelyek különösen fontosak egy új holokausztról szóló kiállítás koncepciójának kialakításakor:

- 1) Nem csak az áldozatok érdemes egyediségükben bemutatni, hanem a múlt összes szereplőjét: „Ha a holokausztot csak a sztereotípiákkal mutatjuk be, minden elkövetőt örültként vagy szadistaként; minden embermentőt hősként, bátorként, jószágosként és kedvesként; minden be nem avatkozót passzívként, akkor magunk is elembertelenítjük a múlt szereplőit, és karikatúrákat mutatunk a diákoknak, és nem igazi emberi lényeket. Ha az egyes emberek történetére, az általuk hozott erkölcsi döntésekre és választásokra koncentrálnak, akkor a holokauszt története közelebbi és érdekesebb lesz a fiatalok számára, és jobban tudják majd azt saját hétköznapi tapasztalataikhoz viszonyítani.”
- 2) El kell kerülni a leegyszerűsítő válaszokat: „A diákoknak történeti kérdéseket kell megvizsgálniuk. Ezek közé tartozhat például az a kérdés, hogy miért volt annyira különböző a zsidók sorsa a különböző országokban, amely a német megszállás különbségeinek tanulmányozását vonhatja maga után. Ezek a vizsgálódások elkerülhetetlenül felvetnek majd erkölcsi kérdéseket, de bátorítanunk kell a diákokat, hogy a múlthoz alázattal közelítsenek. Könnyű ítélni azok felett, akik visszautasították, hogy elrejtsek zsidó szomszédait, vagy másképp segítsenek nekik, de a 'be nem avatkozók' erkölcsi elítélése nem segít sem a történelem mélyebb

⁵⁸ IHRA: Mit tanítsunk a holokausztról?

⁵⁹ IHRA: Hogyan tanítsunk a holokausztról az iskolában?

megértésében sem abban, hogy a történelem révén diákjaink 'jobb állampolgárokká' váljanak.”

- 3) Fontos, hogy ne csak az elkövetőktől származó bizonyítékokat mutassuk be, amennyire lehetséges szólaltassuk meg áldozatokat is: „A holokauszttal kapcsolatos bizonyítékok – írásos dokumentumok, fényképek és filmek - legnagyobb részét a nácik készítették, ezért fennáll annak a veszélye, hogy a múltat csak az elkövetők szempontjából ismerjük meg. Ha nem vagyunk elég figyelmesek az ilyen anyag bemutatásakor, akkor azt kockáztatjuk, hogy az áldozatokat úgy láttatjuk, ahogy a nácik látták őket: tárgyakként, lealacsonyítva és dehumanizálva. Be kell mutatnunk ezen dokumentumok keletkezésének körülményeit, és mindig figyelembe kell vennünk diákjaink életkorát (...) Fontos, hogy ezeket a dokumentumokat és fényképeket naplók, levelek, és az áldozatok fényképei és egyéb tárgyai egyensúlyozzák ki, hogy az ő hangjuk is megszólalhasson.” Ha azokat a képeket mutatjuk be, amik a holokauszt előtt készültek az áldozatokról, akkor úgy látjuk az áldozatokat, ahogy ők szerették volna, hogy lássuk őket, azokkal együtt, akiket szerettek⁶⁰.
- 4) El kell kerülni az olyan írásos és képi anyagok használatát, amelynek befogadására érzelmileg nem képesek a diákok: „Arra használni fel a holokausztot bemutató képeket, hogy sokkoljuk vagy megrémísszük a diákokat, egyszerre megalázó az áldozatokkal és érzéketlenség a diákokkal szemben. A holokauszt áldozataival és a saját 'hallgatóságunkkal' szembeni tisztelet azt követeli meg, hogy érzékenyeken közelítsünk ehhez a témához, és gondoljuk át, hogy milyen anyag bemutatása helyénvaló. Hiába tett meg mindent a tanár, hogy jó kapcsolatot építsen ki a diákjaival, ha a legrémisztőbb és legmegrázóbb képek bemutatásával kockára teszi ezt a bizalmat. Ráadásul éppen az ilyen anyagok bemutatása okozhat olyan feszültséget és szégyenkezést a diákokban, amely aztán ideges nevetgélést vagy nem odavaló megjegyzéseket provokál. A holokausztot anélkül is megfelelően oktathatjuk, hogy meztelen hullákról készült felvételeket mutatnák a diákoknak, ezeknek a képeknek az erőltetése káros lehet. Nem valószínű, hogy a kiváltott sokk vagy elborzadás értékes tanulási tapasztalathoz vezetne. Épp ellenkezőleg: elembertelenítő hatása lehet, és megerősítheti a 'zsidók mint áldozatok' képzetet.”⁶¹
- 5) Az elkövetők motivációit behatóan kell tanulmányozni: „A holokauszt az emberi történelem része, és emberek követték el. Szükség van arra, hogy 'újra emberré változtassuk' a holokauszt minden szereplőjét: az áldozatokat, az embermentőket, a tettestársakat és az elkövetőket mind emberek voltak, akik szélsőséges körülmények között cselekedtek. Nem az a célunk, hogy felmentsük az elkövetőket, hanem hogy megértsük, hogy nagy többségük nem volt pszichopata és a 'gonoszság' nem elegendő a holokauszt magyarázatára. A legnehezebb kérdés: hogyan volt emberileg lehetséges, hogy hétköznapi emberek, szerető apák és férjek, hajlandók voltak részt venni ártatlan férfiak, nők és gyerekek meggyilkolásában? Az elkövetők indítékait behatóan kell

⁶⁰ lásd FRA Excursion to the past ..., 41.old.

⁶¹ Az „International Memorial Museums Charter” hasonlóképpen kiemeli az áldozatok méltósága megőrzésének fontosságát: „Az emlékmúzeumok kötelessége az áldozatok méltóságának védelme annak bármilyen célú kihasználásával szemben ...”

tanulmányozni. A diákok használjanak elsődleges forrásokat, esettanulmányokat és egyes emberek életrajzait, hogy megérthessék milyen mértékben volt hatással viselkedésükre az ideológia, az antiszemitizmus, az érvényesülés vágya, a társak befolyása, a gazdasági előnyök szerzésére való lehetőség, a pszichopatológia és más tényezők.”

- 6) Fontos érvek szólnak amellett, hogy kerüljük a szimulációs gyakorlatokat a holokausztoktatásban (érdemes ezeket szem előtt tartani a kiállítás tervezésekor is): „Azok a gyakorlatok, amelyek a történelem szereplőivel való azonosulást célozzák, nagyon hasznosak lehetnek a fiatalok történelem iránti érdeklődésének felkeltésében, azonban nagyon meg kell gondolnunk az ilyen típusú gyakorlatok alkalmazását olyan érzékeny témák esetében, mint a holokauszt. Az például hasznos lehet, hogy ha a diákok beleképzelik magukat egy semleges ország lakójának szerepébe, és felteszik maguknak a kérdést, hogyan reagálhatott a személy az eseményekre: egy újságíró, aki a zsidóüldözésekről tudósít; egy aggódó állampolgár, aki saját politikusainak ír levelet; vagy egy politikus, aki megpróbálja ügye mellé állítani a közvéleményt. Az ilyen gyakorlatok elősegíthetik a tanulást azáltal, hogy középpontba állítják azokat a cselekvési lehetőségeket, amelyek a diákok előtt ma is nyitva állnak, ha aggódnak bizonyos világesemények alakulása miatt. (...) Veszélyes lehet fogalmazások íratása vagy szerepjátékok alkalmazása a holokauszt feldolgozásakor, mert ezek arra készítetik a diákokat, hogy elképzeljék: ők maguk is részt vettek a tömeggyilkosságban. Interdiszciplináris megközelítésben elképzélhető fogalmazások íratása, de a tanárnak át kell gondolnia, hogy mi ezzel a célja. Az 'empátiára irányuló gyakorlatok' gyakran ízléstelenek és pedagógiailag haszontalanok, hiszen lehetetlen – a felszínes beleérzést meghaladó módon -, saját hétköznapi tapasztalatainktól ily távolálló körülmények közé képzelni magukat. Az ilyen gyakorlatok által szerzett tapasztalatok meg sem közelítik azt a valóságos empátiát, amelyet a személyes történetek, esettanulmányok és a túlélők beszámolóí váltanak ki sok diákból.”

Holokausztoktatás gyerekeknek

A másik ember iránti empátia már csecsemőkorban kimutatható, velünk született képességünk⁶². Az emberi jogokról már egészen kicsi gyerekekkel is lehet beszélgetni, a sztereotípiák és előítéletek csirái már óvodás korban megjelennek, a gyerekeknek van tapasztalata a diszkriminációról, ismerik mind az áldozat, mind az elkövető, mind a be nem avatkozó szerepét, sokat tanulhatnak az ilyen helyzetekbe az áldozat mellett beavatkozó szerepmodelektől⁶³. Az emberi jogok, a demokrácia, az aktív és globális állampolgárság témáit már egész kicsi kortól kellene tanítani, éppen úgy, ahogy soha senki sem állította még azt, hogy a gyerekek túl kicsik ahhoz, hogy megtanítsák nekik a Tízparancsolatot.

A holokausztoktatásnak tehát – kis túlzással – nincs életkori határa, újabban már kisiskolásoknak is készülnek tananyagok⁶⁴. Ugyanakkor ezt a témát minden életkorban a legnagyobb felelősséggel és körültekintéssel lehet csak oktatni. Az oktatásnak semmilyen

⁶² Rifkin, J. Empathic ...

⁶³ Abram, 156-157.old.

⁶⁴ Deckert-Peaceman, 144.old.

életkorban nem lehet eszköze az érzelmi sokkolás, bőven elég annyit bemutatnunk a gyerekeknek, amennyit még fel tudnak fogni saját tapasztalataik alapján, ahhoz hogy empátiát érezzenek az áldozatok iránt. Az empátiát különösen segíti, ha velük egykorú gyerekek történeteivel, rajzaival, verseivel⁶⁵ vagy éppen naplóiival ismerkedhetnek meg, illetve ha túlélőket saját gyerekkori tapasztalataikról hallgathatják meg⁶⁶. Ugyanakkor a szélsőséges erőszak bemutatása nem vezet semmilyen értékes tanulási tapasztalathoz, és rengeteg kockázatot hordoz magában: az áldozatok okolását, az erőszak vonzóvá válását, vagy éppen a „kisebb” fájdalokkal szembeni érdektelenségét⁶⁷. Minél kisebb gyerekekről van szó, annál inkább Auschwitz nélkül képzelhető el csak a holokausztról való oktatás.

Mi sem bizonyítja jobban, hogy a holokausztról lehet már kisebb gyerekekkel is beszélgetni, mint az a több száz gyermekeknek szóló könyv, amit erről a témáról publikáltak⁶⁸, de ezek többsége képeket nem, csak rajzos illusztrációkat tartalmaznak. „Kisebb gyerekek esetében döntő jelentőségű a holokauszt ábrázolásának mikéntje, a fényképeket és filmeket csak nagyon átgondolt, alapos válogatás után szabad bemutatnunk, de ez nem jelenti azt, hogy velük ne beszélgethetnénk a holokausztról”.⁶⁹ 8-12 éves gyerekeknek is elmondható a holokauszt története, akár fiktív, akár megtörtént esetek alapján. Nincs szükség arra, hogy a népi részleteit is bemutassuk nekik, ahhoz, hogy empátiát érezzenek az áldozatok iránt, de fel kell őket világosítanunk arról, hogy mi lett az üldözött csoportok sorsa. „12 év alatti gyerekek is képesek arra, hogy érdeklődéssel, hozzáértéssel és empátiával beszéljenek a holokausztról. Természetesen itt a komplex tematikának egyes kiválasztott elemeiről van szó, amelyekben inkább az afféle „apró” diszkriminációk kapnak hangsúlyt, mint az uszodalátogatás tilalma vagy az egykor legjobb barátnő hirtelen ellenséges viselkedése, nem pedig a megsemmisítés leírása. Azonban érzékeny és felelősségtudattal áthatott közvetítéssel a gyerekeknek is meg kell tudniuk, mi történt a deportáltakkal”.⁷⁰

A korábban már többször említett Anne Frank kiállítás⁷¹ jó példa nem csak a holokauszt történetének és az emberi jogok oktatásának összekapcsolására, de egy olyan kiállításra is, amely már 8-10 éves gyerekeknek is ajánlott. Hasonló kisebb gyerekeknek szóló kiállítás – amelyben még egy kitalált napló is szerepel – az USHM „Daniel’s story” című kiállítása⁷². Ez a kiállítás nem köti össze az emberi jogok oktatásával a holokauszt történetét, inkább bevezetőnek tekinthető a holokauszt történetébe, amire később aztán majd összetettebb ismeretek építhetőek, hiszen itt kizárólag az áldozatok szempontjából mutatják be a történetet, a sokat hangoztatott cél az elkövetők, be nem avatkozók, embermentők bemutatása elmarad. Talán azért is szerencsésebb Anne Frank történetének felhasználása a holokauszt történetével való ismerkedésre, mert a történet szereplői között egyaránt voltak közömbös többségiek, akik

⁶⁵ Például a Terezinbe fogva tartott – majd később Auschwitzban meggyilkolt - gyerekek verseit és rajzait tartalmazó kötet erre ad alkalmat: <http://www.slideshare.net/aahelpdesk/holocaust-butterfly>. A rajzok és a versek a Pinkas Zsinagógában láthatók kiállítva: <http://www.jewishmuseum.cz/en/a-ex-pinkasp.htm>

⁶⁶ A Shoah Alapítvány magyar tananyagai között is találhatóunk olyat, amely kisebb gyerekeknek szól: ilyen például a 7-8. osztályosoknak javasolt „Baba” <http://sfi.usc.edu/content/baba-0>

⁶⁷ Abram, 158. old.

⁶⁸ Deckert-Peaceman, 141-143. old.

⁶⁹ uo. 143. old.

⁷⁰ uo. 143. old.

⁷¹ <http://www.annefrank.org/en/Subsites/Home/>

⁷² <http://www.ushmm.org/information/exhibitions/museum-exhibitions/remember-the-children-daniels-story>

potenciális ellenségek is lehettek – hiszen közülük került ki maga a feljelentő is, aki a náci kezére adta a családot -, és segítők, mint Otto Frank egykori cégének alkalmazottai, akik mindent megtettek védeicükért.

Mint a fenti példák is mutatják a holokauszttal foglalkozó intézmények nem csak helyben látható kiállításokat kínálnak a látogatóknak⁷³, virtuális látogatóként sok intézmény honlapján található a bármilyen korú gyerekek nem feltétlenül nekik készült tartalmakat. Nem kell tehát félni ennek a korosztálynak a megszólításától Magyarországon sem, bár jó lenne, ha a más országokhoz hasonlóan gyerekeknek szóló könyvek és felkészült tanárok segítenék őket abban, hogy az elért információk értékes tanulási tapasztalattá váljanak számukra.

Összefoglalás és javaslatok

- 1) A magyar holokauszt történetét bemutató intézmény van már Budapesten, egy új intézmény létrehozásának akkor van értelme, ha olyan célcsoportot is megszólít, amelyet a HDKE nem: a középiskolások mellett a 8-12 éves korosztályt. Emellett új módon, az emberi jogok, előítélet-mentesség, demokrácia, aktív és globális állampolgárság oktatásának kontextusába helyezi az európai és magyar holokausztot, a nemzetközi ajánlásoknak megfelelően.
- 2) A holokauszt történetét komplexen kell bemutatni a gyerekeknek, az áldozatok történetén kívül be kell mutatni a holokauszt egész társadalmát, az akkor élt emberek választásait és döntéseit, a rasszizmus és az antiszemitizmus gyökereit és mai megnyilvánulásait, és azt a felelősséget, amelyet mindnyájan viselünk ezen ideológiák visszaszorításáért.
- 3) Be kell mutatni a népirtás állomásait, azt, hogy miként lett - és lehet - a szóból tett. A cél az, hogy a gyerekek felismerjék ezeket az állomásokat és megértsék, hogy vannak pontok, ahol még meg lehet állítani a folyamatot.
- 4) Gyerekeknek szóló kiállítások esetében különösen figyelni kell arra, hogy a bemutatás életkoruknak megfelelő legyen. Nem szabad és nem szükséges a népirtás borzalmaival szembesíteni a gyerekeket, de nem szabad elhallgatni a tényeket sem. Érdemes megfontolni a kisebbeknek és nagyobbaknak szóló kiállítás szétválasztását, amennyiben ezt a lehetőségek megengedik.
- 5) A kiállításra szánt képeket és szövegeket érdemes előzetesen megfelelő korú fókuszcsoporthoz tesztelni a végleges verzió elkészítése előtt. Nem feltétlenül vonzó vagy érdekes a gyerekek számára az, amit a felnőttek – tanárok, kiállítás kurátorok – annak vélnek. Lehet, hogy egy bemutatási mód vagy illusztráció például a középiskolás korosztály számára túl „gyerekes”; egy másik esetleg a kisebbeknek lehet túl zavarba ejtő. Arra is fel kell készülni már a tervezéskor, hogy ami ma vonzó és érdekes a gyerekek számára, az pár év múlva már reménytelenül elavult lehet.
- 6) A kiállítás összeállításakor figyelembe kell venni a nemzetközi holokausztoktatási ajánlásokat és követni kell a jó példákat. A holokausztoktatásnak számos országban már több évtizedes tapasztalata van, ezekre a tapasztalatokra lehet és kell építeni.

⁷³ Egy másik példa Berlinből: <http://www.dubistanders.de/>

Irodalom

Adorno, Th.W. Nevelés Auschwitz után. In Kovács, M. (szerk.) *Holokauszoktatás és autonómiára nevelés*. Hannah Arendt Egyesület, 2001. 29-42.

Abram, I. Nevelés Auschwitz után – kisebb gyerekeknek is! In Kovács, M. (szerk.) *Holokauszoktatás és autonómiára nevelés*. Hannah Arendt Egyesület, 2001. 155-160.

Bauman, Z. *A modernitás és a holokauszt*. Új Mandátum, Budapest, 2001.

Bunch, K. – Canfield, M. – Schöler, B. The Responsibility of Knowledge: Developing Holocaust Education for the Third Generation. On *Humanity in Action* web-site (évszám nélkül) <http://www.humanityinaction.org/knowledgebase/226-the-responsibility-of-knowledge-developing-holocaust-education-for-the-third-generation>

Deckert-Peaceman, H. Mit mesélhet a Kisnyuszi a magyar gyerekeknek a holokausztról? A holokauszt tanítása általános iskolásoknak a gyermekirodalom segítségével. In Kovács Mónika (szerk.) *Holokauszoktatás és autonómiára nevelés*. Hannah Arendt Egyesület, 2001. 142-155.

FRA *Excursion to the past – teaching for the future. Handbook for teachers*. 2010. http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1218-Handbook-teachers-holocaust-education_EN.pdf

FRA *Human rights education at memorial sites across the European Union. An overview of practices*. 2011. http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1790-FRA-2011-Holocaust-education-overview-practices_EN.pdf

Heyl, M. Nevelés Auschwitzról, Auschwitz után. Az oktatás változzék szociológiává. In Kovács, M. (szerk.) *Holokauszoktatás és autonómiára nevelés*. Hannah Arendt Egyesület, 2001. 43-62.old.

IHRA *Miért tanítsunk a holokausztról?* <http://www.holocaustremembrance.com/hu/educate-teaching-guidelines-why-teach-about-holocaust/mit-tan%C3%A9rt-tan%C3%ADtsunk-holokausztr%C3%B3l>

IHRA *Mit tanítsunk a holokausztról?* <http://www.holocaustremembrance.com/hu/educate-teaching-guidelines-what-teach-about-holocaust/mit-tan%C3%ADtsunk-holokausztr%C3%B3l>

IHRA *Hogyan tanítsunk a holokausztról az iskolában?* <http://www.holocaustremembrance.com/hu/educate-teaching-guidelines-how-teach-about-holocaust-schools/hogyan-tan%C3%ADtsunk-holokausztr%C3%B3l>

International Memorial Museums Charter

<http://www.holocaustremembrance.com/sites/default/files/international%20memorial%20museums%20charter.pdf>

Kovács, M. Holokausztoktatás és emlékezés. In Molnár Judit (szerk.) *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*, Balassi Kiadó, 2005. 721-737.old.

Novick, P. *That Noble Dream. The "Objectivity Question" and the American Historical Profession*. Cambridge University Press, 1998.

Pettigrew, A. Limited lessons from the Holocaust. Critically considering the 'anti-racist' and citizenship potential. In *Teaching History*, 141. December, 2010. 50-55.old.

http://www.hedp.org.uk/_files/th_141.pdf

Political Capital (Hunyadi Bulcsú, Juhász Attila, Krekó Péter, Molnár Csaba, Sztás Katalin) *Lelkes fogyasztók, el nem kötelezett demokraták. Tanulmány a fiatalok demokráciához fűződő viszonyáról*. 2013. http://www.politicalcapital.hu/wp-content/uploads/PC_BOLL_tanulmany_teljes_FINAL.pdf

Rifkin, J. Empathic civilization in *TED Talks* 2010.

http://www.ted.com/talks/jeremy_rifkin_on_the_empathic_civilization.html

Rosenfeld, A. H. Anne Frank és a holokauszt emlékezet jövője. In Kovács M. (szerk.) *Holokauszt: történelem és emlékezet*. Hannah Arendt Egyesület - Jaffa Kiadó, 2005. 343-355.old

UNESCO *Why Teach About the Holocaust?* 2013.

<http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002186/218631E.pdf>

van Vree, F. Auschwitz and the Origin of Contemporary Historical Culture. Memories of World War II in a European Perspective. In Pók, A. - Rösen, J.- Scherrer, J. (szerk.) *European History: Challenge for a Common Future*. Eurostory Series, Shaping European History, Vol.3. Körber-Stiftung, Hamburg, 2002. 202–221. old.

Zajonc, R. A kollektív emberi erőszak állatalakban való ábrázolása. In Kovács M. (szerk.) *Holokauszt: Történelem és emlékezet*. Hannah Arendt Egyesület - Jaffa Kiadó, 2005. 203-217.old.